

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Лекція з навчальної дисципліни

«ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ»

Для студентів спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«___» _____ 201__ р. протокол №___
Зав. каф. _____ Н.Ф. Павленчик

Тема 12. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСАХ

План

12.1. «Провали» ринку та принципи втручання держави в ринкову економіку

12.2. Цілі та інструментарій державного регулювання економіки

12.1. «Провали» ринку та принципи втручання держави в ринкову економіку

Державне регулювання економіки має сенс як системний захід, а це зобов'язує державу в особі її законодавчих і виконавчих органів неухильно дотримуватись певних принципів, аби не зашкодити ринковій природі економіки. Спочатку, задля того, щоб зрозуміти масштабність проблем, які лягають на плечі сучасної держави, поглянемо на те, з чим же не справляється сам ринок, де він розходиться із потребами високоцивілізованого суспільства.

«Провали» (невдачі) та обмеженості ринку в сучасній економіці:

- ринок породжує **безробіття**, яке до того ж у періоди економічних спадів і депресій різко зростає;
- ринок породжує **інфляційні процеси**, які знецінюють грошові доходи і заощадження, та ще й викликають у людей інфляційні очікування;
- ринок поглиблює **соціальну нерівність**, поляризує суспільство на дуже багатих і дуже бідних.
- ринок породжує **тенденції до монополізації економіки**, які відкривають можливості монополістам прямо завищувати ціни на свою продукцію та ще й при цьому скорочувати обсяги виробництва;
- ринок задає розвитку економіки **циклічний (нестабільний) характер**, створюючи тим самим реальні загрози існуючій економічній системі та суспільно-політичному устрою;
- ринок **прирікає на занепад окремі, як правило, традиційні галузі**, які стають низькорентабельними і збитковими для бізнесу, проте є необхідними для

суспільного виробництва та збереження соціальної стабільності (видобуток вугілля, сільськогосподарське виробництво тощо);

- ринок **індиферентний до стратегічних національних інтересів**, які вимагають ефективного захисту вітчизняного товаровиробника, особливо в молодих і перспективних галузях, забезпечення національної економічної безпеки (продовольчої, енергетичної, оборонної тощо);

- ринок пов'язаний з так званими **зовнішніми ефектами**, як позитивними, так і негативними. Останні негативно позначаються на добробуті нації (екологічні збитки (викиди, шуми, самочинне перепланування будинків та інженерних комунікацій тощо);

Позитивні зовнішні ефекти — це безплатне задоволення, отримуване від чийось ринкових угод. Це, наприклад, насолода, яку ми отримуємо, милуючись красивими архітектурними формами, фонтанами чи гірляндами, що прикрашають офіс якоїсь компанії; або користуючись зупинками міського транспорту, облаштованими і доглянутими певними комерційними фірмами.

Негативні зовнішні ефекти — це витрати (збитки), які несуть треті особи від чийось ринкових угод. Такі ефекти можуть спричиняти як виробники, так і споживачі товарів і послуг. Це стосується, наприклад, викидів шкідливих газів у повітря, відходів виробництва у річку, продуктів з простроченим терміном споживання, галасу від ресторану чи бару, розміщеного поблизу житлових будинків. Ідеться про збитки, яких зазнають треті особи у вигляді отруень, позбавлення улюблених місць відпочинку, втрати спокою у власній оселі тощо.

- ринок чи не на кожному кроці ставить продавця у вигідніше становище, ніж покупця, через **інформаційну асиметрію**. Продавець, як більш обізнаний із властивостями свого товару, має з цього також певну вигоду;

- ринок не зацікавлює бізнес виробляти так звані **суспільні блага**, тобто ті блага, які не оцінюються грошима, зате конче потрібні суспільству і використовуються усіма нарівні (охорона правопорядку, оборона, державне управління, утримання музеїв та історико-архітектурних пам'яток, будівництво і ремонт доріг, прогноз погоди, шкільна освіта, фундаментальні наукові дослідження тощо).

Наведений перелік **«провалів»** та обмеженостей ринку свідчить про те, наскільки відповідальною перед суспільством є економічна місія держави та її керівників. Система державного регулювання економіки має вибудовуватися і працювати на принципах, які відповідають природі ринку, а не суперечать їй.

Принципи втручання держави в ринкову економіку:

- за інших рівних умов перевага має надаватися ринковим формам організації економіки. Це, зокрема означає, що держава має фінансувати лише ті соціально значимі галузі, які не приваблюють приватний бізнес. Держава відповідає за виробництво суспільних благ;

- державне підприємництво має не конкурувати, а допомагати розвитку приватного бізнесу. Це стосується, наприклад, участі держави у капіталі корпорацій, які освоюють перспективні напрямки НТП, або утримання міського громадського транспорту. Під цим кутом зору вирішується також питання доцільності приватизації того чи іншого державного підприємства;

- державне втручання в економіку тим ефективніше, чим більше воно має ринкове (економічне) вираження. Наприклад, державна соціальна допомога не повинна жити у людей утриманських настроїв, а має надаватися у такий спосіб, щоб зацікавити їх до економічної активності, до особистісного розвитку. Крім того, держава має заохочувати дрібних підприємців, як-то фермерів, до спільної діяльності, до об'єднання праці, ідей і капіталів, забезпечувати таку кооперацію механізмами контрактного права з тим, щоб результати угод були передбачуваними для їх учасників;

- державна економічна політика має сприяти зростанню економіки та соціальній стабільності. Держава має бути гарантом стабільності і цивілізованості ринкової економіки;

- на державу покладається пряма і особлива відповідальність за пом'якшення наслідків економічних спадів і депресій, за захист національних економічних інтересів у відносинах країни із зовнішнім світом;

- ефективність системи державного регулювання економіки визначається співвідношенням отриманого суспільством як платником податків соціально-економічного результату у вигляді досягнутого рівня і якості життя та сукупних витрат на утримання самої держави і фінансування її програм.

Чітке усвідомлення **принципів**, що визначають доцільність втручання держави в економіку, підводить нас до **двох важливих висновків**:

- *по-перше*, роль держави в сучасній економіці не зводиться тільки до компенсування «провалів» ринку. Держава покликана ще й доповнювати ринкові регулятори економіки. Їй не потрібно втручатися у сам процес господарювання економічних суб'єктів, а потрібно поліпшувати умови (середовище) їхньої господарської діяльності. Інакше кажучи, вона повинна брати на себе лише ті функції, які непідвладні ринку та які пов'язані з необхідністю задоволення суспільних потреб;

- *по-друге*, лише взаємодія на партнерських засадах ринкових механізмів саморегулювання та системи державного макроекономічного регулювання спроможна забезпечити найвищу ефективність національної економіки.

12.2. Цілі та інструментарій державного регулювання економіки

Економічна роль сучасної держави багатоманітна і складна. Роль держави можна звести до трьох найбільш важливих її **функцій (напрямів діяльності)**:

- **економічна ефективність** — захист економічної конкуренції шляхом антимонопольного регулювання, заохочення малого й середнього підприємництва, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, підтримки молодих і перспективних галузей тощо;

- **економічна стабільність** — підтримання високого рівня зайнятості та стабільного рівня цін, стимулювання економічного зростання, фінансування в достатній мірі фундаментальних наукових досліджень і експериментально-конструкторських розробок, екологічних програм.

- **соціальна справедливість** — справедливий розподіл доходів у суспільстві, введення та реалізація соціальних стандартів життя (прожиткового мінімуму, гарантованої мінімальної оплати праці, допомоги безробітним, забезпечення населення суспільними благами, як-от: дошкільними і шкільними закладами, бібліотеками, парками відпочинку тощо).

Державне регулювання економіки — це система заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних уповноваженими на те

державними інституціями з метою пристосування існуючої соціально-економічної системи до змінюваних умов господарювання.

Основні цілі державного регулювання економіки:

- стійке та ефективне зростання національної економіки;
- повна зайнятість (скорочення безробіття до природної норми);
- стабільний рівень цін;
- економічна свобода (захист економічної конкуренції);
- соціальна справедливість та матеріальний захист непрацевдатних, безробітних і малозабезпечених сімей;
- ефективність зовнішньоекономічних зв'язків (позитивний торговельний і платіжний баланси, стабільний обмінний курс національної грошової одиниці, притік іноземних інвестицій).

Основні інструменти державного регулювання економіки:

- **адміністративно-правове регулювання** — 1) створення правових основ діяльності економічних суб'єктів (законодавче закріплення форм і прав власності, умов укладання контрактів, порядку заснування і діяльності фірм, норм стосовно оформлення трудових відносин між роботодавцями і найманими працівниками тощо); 2) забезпечення виконання законів (реальний захист прав власності, гарантія виконання контрактів, створення рівних умов для усіх суб'єктів господарювання, антимонопольна експертиза законів, що приймаються, тощо);
- **виробництво суспільних товарів і благ** — це безпосереднє управління виробництвом життєвих благ, яке повністю або частково поширюється на такі важливі сфери, як оборона, правопорядок, шкільна освіта, корисні копалини, водні ресурси, повітряний простір, національні музеї, парки, заповідники, шляхи сполучення, історичні пам'ятники, захисні дамби від паводків, морські маяки, прибирання і освітлення вулиць тощо. Причому, у державній власності перебувають сфери та об'єкти загальнонаціонального значення, решта знаходяться у комунальній власності (власності органів місцевого самоврядування);

- **розробка та реалізація державних програм, використання державних контрактів і держзамовлень** — це нові і традиційні інструменти економічної політики держави. Державні програми забезпечують комплексний підхід у досягненні коротко-, середньо- і довгострокових цілей. Державні цільові програми стосуються розвитку окремих галузей, регіонів, напрямків фундаментальних наукових досліджень тощо;
- **фіскальна політика** — забезпечує регулювання економіки з допомогою податкової системи та бюджетних видатків;
- **монетарна політика** — регулює економіку країни грошово-кредитними інструментами (операціями з цінними паперами, обліковою ставкою, резервними вимогами);
- **соціальна політика** — опікується соціальним захистом населення, підтримкою певних категорій виробників (фермерів, працюючих інвалідів та ін.);
- **зовнішньоекономічна політика** — регулювання торговельного і платіжного балансів, обмінного курсу національних грошей.

В залежності від способу впливу виділяють два види методів:

- 1) **адміністративно-правові** — методи, що базуються на застосуванні сили держави (юридичної регламентації, примусу, дозволу);
- 2) **економічні** — методи, що базуються не на силі, а на впливі держави на мотивацію господарюючих суб'єктів, на прийняття ними самостійних рішень (їхній економічний вибір).

В залежності від характеру дії усі методи поділяються на:

- 1) **методи прямої дії** — методи, за допомогою яких держава безпосередньо втручається в економіку (нормативно-законодавча діяльність, прямі фінансові витрати уряду, державні контракти і замовлення, фінансові преференції, фіксовані ціни, ліцензування, державні стандарти тощо);
- 2) **методи непрямой дії** — методи опосередкованого впливу держави на економіку (через стимули та санкції).

З-поміж усіх методів регулювання економіки державою перевага надається економічним (непрямим) методам. Це, звичайно, є запорукою ефективності втручання держави в економіку.

Безпосередня участь держави у виробництві так званих суспільних товарів і послуг формує державний сектор економіки. **Державний сектор економіки** — це комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним та місцевим органам влади і використовуються ними для виконання економічних, соціально-культурних і політичних функцій. Він включає майно органів державного управління (парламенту, уряду, адміністрації президента, місцевих адміністрацій, збройних сил, служб безпеки і охорони правопорядку), державні підприємства, банки, музеї, бібліотеки тощо.

Державні підприємства функціонують у трьох формах:

- **казенні (бюджетні) підприємства** — підпорядковані міністерству, без поділу капіталу на частки (акції), фінансуються за рахунок державного бюджету (наприклад, монетний двір (банкнотна фабрика), підприємство по виготовленню ортопедичних засобів (протезів) для соціально захищених груп населення);
- **державні (публічні) корпорації** — акціонерні (пайові) підприємства, у капіталі яких державі належить увесь чи тільки контрольний пакет акцій; працюють на умовах господарської самостійності, з керівником уряд укладає контракт (наприклад, підприємство, що займається видобутком золота, виробництвом зброї);
- **змішані корпорації** — акціонерні (пайові) товариства, у капіталі яких участь держави є незначною; працюють на комерційній основі. Фінансова участь держави у таких підприємствах зазвичай є явищем рідкісним і тимчасовим.

Частка державного сектора різна у різних країнах. Вона традиційно мала для США, Великобританії та Японії (там сьогодні вона не перевищує 3% від обсягу ВВП) і значна для країн Західної Європи (у Німеччині — 10%, Італії — 12%, Швеції — 14%, Австрії — 26%). Причому найбільшою є участь держави у сфері споживання (державна як покупець товарів), незначною вона є у сфері виробництва та майже відсутня у сфері обміну. В Україні, як і в решті пострадянських країн (за виключенням Білорусі), в результаті приватизаційної кампанії також суттєво скоротився державний сектор економіки. На частку державного сектора припадало 37% створюваного ВВП.

У демократичних країнах пріоритетні напрямки економічної політики держави напрацьовуються у вигляді суспільного консенсусу¹, який приводить до влади через загальні вибори ту політичну силу, котра, на думку більшості виборців, здатна реалізувати ці пріоритети.

Економічна роль держави у різних країнах також різна. Це пояснюється історичними і національними особливостями кожної країни.

В Україні система державного регулювання економіки перебуває ще у стані формування. Її з початку проголошення незалежності країни як держави довелося створювати майже з нуля. Проблема ускладнюється незавершеністю ринкових реформ, тотальною корупцією в державі, слабкістю інституцій громадянського суспільства.

¹ Консенсус (від лат. *consensus* — згода) — загальна згода у спірному питанні, яка досягається в ході дискусії і зближення позицій учасників.